

Fekete Bálint

SZÉTSZABDALT EGYSÉGBEN

Palotás Emil: Kelet-Európa története a 20. század első felében. Osiris, Budapest, 2003. 511 old.

A *Kelet-Európa története a 20. század első felében* címet viselő munka előszavában a szerző, Palotás Emil komplex feladatvállalást tesz: megírja *Kelet-Európa mint régió* történetét a 19. század végétől egészen a második világháború befejezéséig. Mindebben a gazdaság-, a társadalom- és a politikatörténet kap prioritást, „a régió egészére jellemző általános vonások” kiemelése mellett. (7.) A szerzőt a „hiánypótlás” motiválta, mivel korábban sem magyarul, sem idegen nyelven nem akadt olyan munka, amely komplex módon dolgozta fel a térség történetét. Palotás az ELTE BTK Kelet-Európa Története Tanszék egykori tanszékvezetője, jelenleg oktatója, nem véletlen, hogy a most tárgyalt kötetével egyetemi tankönyvet jegyez.

Mit takar ebben a tekintélyes narratívában a fogalom: *Kelet-Európa*? A kategóriának a történeti diskurzusban jelentős szakirodalma van, több megközelítése létezik,¹ de a szerző ezzel kapcsolatos felfogásáról az olvasó hiába keres bármit (pl. az összetartó tényezőket). A nagyrégió földrajzi határait, pontosabban az elbeszélésben taglalt területeket Palotás a következő, implicit módon határozza meg: Kelet-Európa megnevezés alatt a 20. század elején széteső Habsburg Monarchia, Cári Oroszország és Oszmán Birodalom helyén létrejövő új entitásokkal foglalkozik, de

---

¹ Erre kitér Sajti Enikő is recenziójában. *Sajti Enikő*: Palotás Emil: Kelet-Európa története a 20. század első felében. In: *Századok*, 139. (2005: 3. sz.) 787–790. o. A problémakör friss összefoglalására l.: *Bottoni, Stefano*: A várva várt Nyugat. Kelet-Európa története 1944-től napjainkig. Bp. 2014. 9–19.

ezt is tovább szűkíti a „kelet-európai polgári–nemzetállami berendezkedések vizsgálatára” (7.). Az 1917-es forradalom utáni orosz proletárdiktatúra tehát kimarad a tárgyalásból. Hasonló a helyzet Ausztriával (amelynél egyszerűen természetesnek tűnik, hogy nem alkotóeleme a nagyrégióknak) és Magyarországgal, utóbbi esetében azért, mert a hazai szakirodalom bőséges e tekintetben.² Hozzá kell tenni, hogy az egyes összevetésekben a történész nem hagyatkozik az olvasó előzetes ismereteire, és gyakran szerepelnek az elemzését kiegészítő vonatkozó magyar adatok, amelyek árnyalják a megrajzolt képet. A kötetben az érdeklődő tehát Lettország, Észtország, Litvánia, Lengyelország, Csehszlovákia, Jugoszlávia, Románia, Bulgária és Albánia történetével ismerkedhet meg részletesebben.

Az korszakhatárok megválasztását illetően a végpont magyarázata egyértelműbb, kezdjük ezzel. Palotás egy helyen azt írja, hogy második világháború követő „új rend egy másik könyv feladata lesz” (469.), ezért inkább a „szakításokra” koncentrál, és elbeszélése megáll a térség *felszabadításánál*, azaz 1944/45-nél. (Sajnos Palotás tollából ilyen kötet eddig nem látott napvilágot, bár – és ezt talán e sorok is alátámasztják majd – hasznos munkával gyarapítaná a historiográfiát.) A 20. század első feléről írva Palotás a kiindulási pont esetén sem ragaszkodik a szigorú kronológiához vagy más konvenciókhoz (pl. 1914–1918), hanem a 19. század harmadik harmadában veszi fel a szálát, és ezt a megoldást a szöveg belső logikája alátámasztja.

Palotás könyve öt nagyobb egységre bontható: 1. A régió a századfordulón, 2. Kelet-Európa a világháborúban, 3. A térség újrendezésének évei, 4. Az egyes országtörténetek az önállósulástól az önállóság felszámolásáig és 5. Kitekintés a térség II. világháború alatti történetére. Az egyes részekben belül az államokra vonatkozó szűkebb időmetszetek követik a történelmi események időbeli eltéréseit.

---

² Romsics Ignác *Magyarország a XX. században* című szintézise más aspektusokból is jól kiegészíti a hiányos „puzzle”. Romsics Ignác: *Magyarország a XX. században*. (Harmadik, jav. és bőv. kiadás) Bp. 2005.

Az első részben a szerző a Habsburg Birodalom, a cári Oroszország és a Balkán demográfiai (migráció, urbanizáció stb.), műveltségi, gazdasági tendenciáit (pl. a modernizációban kimutatható „nyugat–kelet lejtőt”, illetve a tér- és időbeli eltolódást) vázolja fel. A kötet érdeme, hogy a különféle módszerrel gyűjtött adatokat hozza közös nevezőre, és ezeket nem hagyja reflektálatlanul, a térséget leíró eredményeket az összeurópai és a nyugat-európai adatokkal is egybeveti, továbbá megállapításait lehetőleg több nézőpontból is igazolja. Pozitív, hogy Palotás nem áll meg az általános kép megrajzolásánál, hanem egy-egy részegységet alaposabban is bemutat (pl. a gazdaság esetén ipar és mezőgazdaság felosztásban). A szerző földrajzi Kelet-Európa fogalma a statisztikai adatok alapján is körvonalazódik, alátámasztást nyer, bár a térségen belüli olykor óriási eltéréseket is regisztrálja (akárcsak a későbbiekben). Ezt követi az általános politikatörténet, amelynek fókuszába a kormányzatok, az uralkodó nemzetek és a nemzetiségek viszonyrendszerének dinamizmusa került. Az egységet a két balkáni háborút, és a forrongó szomszédok kapcsolatrendszerét összegző sorok zárják. A történész tehát ezt az időszakot tekinti kiinduló állapotnak, és innen építkezik tovább.

A kronológiát követve tér rá a szerző a második témára, a 100. évforduló okán az elmúlt időben sokféleképpen megközelített világháborúra. A centenáriumi évben olvasva a könyvet leginkább az tűnik értékesnek, hogy Palotás – mint más esetekben is – konzekvensen érvényesíti sajátos szempontját: a világháború menetéből kiemeli az egyes hadviselő felek (nemzet)stratégiai céljait, motivációit, háborús programjait. Ezekhez képest tekinti át a kelet-európai népek világháborús szereplését, az emigrációk működését, illetve a formálódó államokban tapasztalható szociális és nemzetiségi feszültségeket.

A harmadik részt Palotás az újrarendeződésnek szenteli. Ezúttal is az egyes államokra, kisebb régiókra jellemző sajátosságokat kidomborító, nagyobb léptékben igazolható általános vonásokat ismerheti meg az olvasó elsőként. A szerző ezek után

tér rá arra, hogy az egyes államok saját esetükben hogyan igyekeztek kimunkálni a jogilag deklarált, ténylegesen azonban sok sebből vérző – és ez a kulcsszó – egységet. Ez esetben a bonyolult és közel sem konfliktusmentes területi elhatárolás ismertetése után a belső reformokat taglalja a történész (alkotmányozás, jogi, szociális reformok stb.). Utóbbiak közül a birtokviszonyok újrendezését szolgáló földreformokat érdemes kiemelni (még ha sikerük nem is egyértelmű), mivel ezek alkalmasak voltak a korábbi „elnyomó” etnikumok kiszorítására, azaz a földtulajdon nacionalizálására. A fejezet természetesen nem mellőzheti, hogy – bőséges adatokkal alátámasztva – rámutasson a háború gazdasági következményeire: a korábbi ökonómiai egységek felbomlása, szerkezeti aránytalanságok, pénzügyi káosz, korszerűtlen termelési módok, társadalmi struktúrák stb. jellemezték az egész térséget, változó mértékben.

Ezen a ponton Palotás megkezdi annak a koncepciónak a kibontását, amely szerint a kelet-európai nagyrégióban a világháború után karakterisztikusan két politikai-államigazgatási szakasz követte egymást: kezdetben alkotmányos-parlamentáris rendszereket hoztak létre, amelyeket tekintélyuralmi periódusok követtek. A tárgyalt fejezet az első szakasz alapozását tekinti át ország(csoport)onként. A történész itt is folyamatosan reflektál az általános és a régió más országaiban kimutatható változásokra is (pl. a Baltikum kisállamait indokolt esetben együtt kezeli).

A következő nagyobb egység Kelet-Európa két világháború – és tehetjük hozzá: két nagyhatalom, Németország és Oroszország – közötti történetébe vezet be. Mielőtt rátérne az országtörténetekre, Palotás az egész régióra kiterjedő összefoglaló képet alkot. A társadalom és gazdaság állapotát (ismét általánosan, majd országonként részletesebben) felmérve Palotás olyan mutatókra tér ki, mint például a „nemzetállamnak” titulált új entitások nemzetiségi arányai, a népességmozgások, a társadalmak foglalkozásszerkezete, a gazdaságokban mutatkozó konjunktúrák

hullámzásai stb. Az egyes államok „egyéni” teljesítményei így nem maradnak kontextus nélkül.

Ezek után következnek az 1920–1930-as éveket feldolgozó – egyes esetekben mindeddig magyar nyelven hiányos – országtörténetek, ismét a legmodernebb Csehszlovákiától kezdve a legelmaradottabb Albániáig. A tagoláshoz tartozik, hogy Palotás a Baltikumot egy egységben (de az országokat külön-külön) tárgyalja, és csak Albánia esetén tér el attól, hogy további alfejezetekre bontsa elbeszélését. Az egyes országoknál a szöveg kitér a gazdaság egészére (gépesítés, nyersanyagok, termelési módok, szerkezeti specifikumok stb.), a demográfiai mutatókra (mortalitás, egészségügy stb.), majd a pártküzdelmekre, a kormányváltásokra és -váltásokra, a társadalmi mozgalmakra, a politikai antiszemitizmusra, valamint hangsúlyosabban a politikai modell első és második fázisára, azaz a parlamentarizmusokra és a tekintélyuralmi rendszerek kiépülésére és működésére. Utóbbiak jellege igencsak változatos képet mutat, amiben nagy szerepe volt az azt létrehozó személyeknek.

Az áttekintés végére a kronologikusan felépített „ország-történet-mozaikokból” összeáll a korszak Kelet-Európájáról egy olyan kép, amely – még ebben a nagyobb léptékben is – igencsak változatos: a szerző ugyanis figyelembe veszi, hogy eltérő vagy hasonló adottságokkal rendelkező országok társadalmi (pontosabban döntéshozói) milyen eltérő vagy hasonló válaszokat adnak eltérő vagy hasonló problémákra, kihívásokra. Az elemzések során kitűnnek a sajátosságok a nyugati ipari-gazdasági szinthez legközelebb álló, legmodernebb Csehszlovákiától kezdve a még gyakran törzsi konfliktusoktól zajos Albániáig. Azaz Palotás rekonstruálja, hogy az egykori birodalmak helyén – lehetőségeikhez és korlátaikhoz képest – mit értek el egy-egy vizsgált területen a függetlenségük alatt az egyes államok.

A mintegy félezer oldalas munkát kitekintésként a térség II. világháborús története zárja. A történész ez esetben sem téveszt irányt: fegyelmezetten koncentrálna

a térség politikai aktorainak dilemmáira, és mellőzi a részletes hadtörténeti elemzéseket. Az olvasó ezúttal is nyomon követheti a Kelet-Európa térképén végbement átrendeződéseket, majd megismerheti, hogy milyen szerepet töltek be az egyes – megszállt (Csehszlovákia, Lengyelország és Jugoszlávia), bábállami (Szlovákia, Horvátország) vagy csatlós (Bulgária, Románia) szerepre kárhóztatott – államok a Harmadik Birodalom által elképzelt „európai új rendben”. A szerző a kitekintésben kitér a zsidó közösségek sorsára, az ellenállási mozgalmakra, valamint a háború végjátékára.

Palotás Emil mindezt tárgyilagos, jól követhető, fegyelmezett módon adja elő. Elbeszélését fűszerezik olyan, a narratívába szőtt elemek, mint pl. az „ötjelzős” választási rendszerek magyarázata, egy-egy politikus vagy szervezet jellemzése (sajnos fényképekkel nem találkozunk), továbbá azok a kritikai megjegyzések, amelyek helyreigazítanak egy-egy, a környező országok történetírásában élő téves megállapítást. Bár az egységes elbeszélés folyamatát megtörhetné, de azt mégis kifejezetten sajnálhatja az olvasó, hogy forrásokból vett idézetekkel csak szabályt erősítő kivételként találkozhat.

Mindezek miatt a kötet elsősorban az egyetemi hallgatók, kutatók érdeklődésére tarthat számot. A tájékozódást természetesen bibliográfia segíti, de talán hasznos lett volna, ha az ajánlott irodalom fejezetenként vagy (rész)témánként kerül közlésre. A szövegbázisú kötet táblázat- és térképpapparáttussal egészül ki. A táblázatok jól áttekinthetőek, adataik forrása visszakereshető (sajnos ez a szövegek közti adatközlésekre nem mondható el, nincsenek lábjegyzetek). A térképek is segítik a bonyolult viszonyok közti eligazodást, de Juhász József – e tekintetben is – rámutatott néhány pontatlanságra.³

---

³ *Juhász József*: Palotás Emil: Kelet-Európa története a 20. század első felében. *Múltunk* 50. (2005: 4. sz.) 266.

„A szintézis egyben azt jelenti, hogy valamiről hallgatunk. [...] A szintézis hasznos és elkerülhetetlen, de mindössze egy »igaz történet« és nem maga a teljes valóság.” – írja John H. Arnold a *Történelem* című rövid munkájában.⁴ Hasonló vállalkozás esetében nyilvánvalóan rengeteg dolgról kénytelen lemondani a szerző, de ez egyben lehetőség is arra, hogy a történészek folytassák a kelet-európai régió történetének feldolgozását: Palotás összefoglalójában a nagyobb politikai, gazdasági és társadalmi változásokra koncentrál, de felvethető annak vizsgálata, hogy a társadalom különböző szintjein hogyan élték meg az emberek mindazt, ami ebben a viharos félszázadban lezajlott. További munkák igazolhatnák, hogy – a palotási értelemben vett – Kelet-Európa (és lakossága) nem csak földrajzilag, az egyes statisztikai adatokból kiolvasható tendenciák vagy politikai mechanizmusok tekintetében sorolható egy gyűjtőfogalom alá. A kultúr-, életmód- vagy médiatörténeti elemzések további utakat nyithatnak.

A narratíva tehát – még ha egy ponton országtörténetekre is bomlik – egységes szempontok alapján, a megválasztott politikai-, gazdaság- és társadalomtörténeti megközelítést érvényesítve mutatja be a nagyregiót alkotó államok (közösségek) eltérő útjait, azaz maradéktalanul teljesíti az előszóban vállaltakat. Palotás Emil recenzensei azonban nem érdemtelenül értékelték pozitívan (Sajti Enikő egyenesen *alapműnek* nevezi) a *Kelet-Európa története a 20. század első felében* című munkát.⁵ Legalább ilyen jó visszacsatolás lehet, hogy jelen sorok írója egy sok kéz nyomát viselő, „leharcolt” könyvtári példány forgatott.

---

⁴ Arnold, John H.: *Történelem*. Nagyon rövid bevezetés. Bp. 2005. 109–110.

⁵ Sajti Enikő és Juhász József mellett Niederhauser Emil is méltatta a kötetet. *Niederhauser Emil: Palotás Emil: Kelet-Európa története a 20. század első felében*. Magyar Tudomány 166. (2005: 6. sz.) 782–783.